

ФИЛОСОФИЯДАҒЫ ГУМАНИСТІК ИДЕЯЛАРДЫҢ ТАРИХИ ЭВОЛЮЦИЯСЫ

Балабекова Ляззат Гинаятовна

Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, философия және мәдениет теориясы кафедрасы докторанты,
Қарағанды, Қазақстан

Гуманизм - адамды ең жоғарғы құндылық ретінде қарастыратын дүниетанымдық ұстаным. Ол адамның еркіндігіне, ар-ожданына, шығармашылық қабілетіне ерекше мән береді. Философия тарихында гуманистік идеялардың дамуы қоғамның рухани, әлеуметтік және мәдени дамуының маңызды көрсеткіші болып табылады. Гуманизм - мәлім әлеуметтік жағдайда жеке адамның шығармашылық әлеуетін дамытуға бағытталған белсенділігі, адамның кім екеніне қарамай, оның құқы, құндылығы, әділеттілік, адамгершілік қатынастар.

Антикалық философияда адам мәселесі алғаш рет философиялық рефлексияның орталығына шықты. Протагордың әйгілі қағидасы: «Адам – барлық заттың өлшемі» гуманистік ойдың бастауы болды [1, 23 б.]. Сократ адамның ішкі жан дүниесін, ар-ожданын зерттеу арқылы моральдық гуманизмнің негізін қалады. Оның әйгілі «Өзіңді біл» сөзі гуманистік дәстүрдің негізі болды. [2, 12 б.]. Платон мен Аристотель ізгілік, білім және азаматтық парызды адам мәнінің басты сипаттары ретінде көрсетті [3, 8 б.].

Стоиктер адамдардың табиғат заңына қарсы теңдігі туралы идеяны алға тартып, ақыл мен моральдық өзін-өзі бақылаудың құндылығын атап өтті. Эпикур адам өмірінің мақсатын ішкі тыныштық деп түсінетін бақытқа жетуде көрді. Аристотель адамды «Саяси жануар» деп санап, адамның өзін тек қоғамда жүзеге асыра алатындығын баса айтты.

Орта ғасырларда діни дүниетаным басым болғанымен, Августин мен Фома Аквинский ілімдерінде адамның рухани құндылықтары ерекше дәріптелді. Бұл дәуірдегі гуманизм Құдаймен байланыста қарастырылды, алайда адамның ішкі әлеміне назар аудару дәстүрі сақталды [4, 14 б.].

Томас Аквинский өзінің схоластикасында адам Құдайдың жаратылысы, ақыл мен ерік - жігері бар деп тұжырымдады. Бұл жерде гуманизм теоцентризмнің көлеңкесінде болғанымен, орта ғасырларда адамның рухани қадір-қасиеті туралы ой бекітілген.

Ренессанс гуманистік идеялардың шынайы гүлденуіне айналды. Осы дәуірдің ойшылдары, суретшілері мен ғалымдары адамды ғаламның орталығына қойды. Пико делла Мирандола адамға өзін-өзі жасау еркіндігі берілді деп мәлімдеді. Роттердам эразмы адамның адамгершілік жетілуіне және ақыл мен сенімнің үйлесімділігіне баса назар аударды.

XIV–XVI ғасырларда гуманизм жаңа мәдени серпінге ие болды. Петрарка, Эразм Роттердамский еңбектерінде адамның шығармашылық еркіндігі мен білімге ұмтылысы дәріптелді [5, 9 б.]. Леонардо да Винчи мен Микеланджело өнер арқылы адамның сұлулығы мен құдіретін паш етті. Бұл кезеңде гуманизм антропоцентристік сипат алды.

Жаңа заманда рационализм мен ғылымның дамуы гуманистік идеялардың жаңа қырларын ашты. Декарт, Спиноза және Локк адамның ақыл-ойы мен еркіндігін қорғады. Ағартушылар (Вольтер, Руссо, Дидро) әлеуметтік теңдік пен әділеттілікті гуманизмнің негізі деп білді. Рене Декарт ақыл мен адамның ойлау автономиясын растады. Джон Локк адамның табиғи құқықтары туралы тұжырымдаманы тұжырымдады. Жан-Жак Руссо бостандық пен теңдікті қоғамдық келісімнің негізі ретінде қарастырды. Иммануил Кант адамның моральдық автономиясын және оның «мақсат ретінде» қарастырылуы қажеттігін атап өтті [6, 15 б.].

XIX ғасырда гуманизм әлеуметтік және тарихи өлшемге ие болды. Гегель адамзаттың дамуын рухтың өзін-өзі жүзеге асыру процесі ретінде көрді. Фейербах адамға діни абстракциялармен салыстыра отырып, сезімтал тіршілік иесі ретінде назар аударды. Маркс гуманизмді еңбек қызметімен және әлеуметтік әділеттілікпен байланыстырды. Ол үшін адам өзінің мәнін ұжымдық іс-әрекетте жүзеге асырады, ал қысым мен қанау жеке тұлғаның шынайы ашылуына кедергі келтіреді

XX ғасырда гуманизм жаңа формаларға ие болады:

- Экзистенциализм (Сартр, Камю, Хайдеггер) - адам өмірінің бірегейлігіне, еркіндікке және жеке жауапкершілікке баса назар аудару.

- Персонализм (Бердяев, Мунье) - тұлғаның рухани және бірегей шындық ретіндегі құндылығын растау.

- Гуманистік психология (Маслоу, Роджерс) - жеке тұлғаның әлеуетін ашу, өзін-өзі жүзеге асыруға ұмтылу идеясы.

- **Қазіргі замандағы гуманизм** адам құқықтары, экологиялық жауапкершілік, мәдени әртүрлілікті сақтау және жаһандану жағдайындағы рухани құндылықтарға бағытталады.

Гуманистік ой тек Батыс Еуропада ғана емес, Шығыс өркениеттерінде де дамыды. **Конфуций** (б.з.д. VI–V ғғ.) адамның қоғамдағы орны мен моральдық жауапкершілігін дәріптеді. Оның *«жэнь»* (адамгершілік, ізгілік) ұғымы гуманистік құндылықтардың өзегі болды.

Әл-Фараби «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастарында» адам бақытқа тек білім, ізгілік және қоғамдағы үйлесім арқылы жете алады деп көрсетті. **Жүсіп Баласағұн** «Құтты білік» еңбегінде билік пен әділеттілікті, ізгілік пен парасаттылықты басты құндылық ретінде ұсынды.

Абай Құнанбайұлы адамгершілік, білім және ар-ождан мәселелерін терең талдады. Оның *«толық адам»* концепциясы қазақ философиясындағы гуманизмнің шыңы болып саналады. Абайдың гуманистік көзқарастары Шығыстың дәстүрлі ойымен (Әл-Фараби, Ж.Баласағұн) және Батыстың гуманистік философиясымен үндес. Бірақ ол қазақы дүниетанымға тән ерекшеліктерді - ар, намыс, қанағат, мейірім сияқты ұғымдарды ерекше мәнге ие етті. Сондықтан **«толық адам» концепциясы - қазақ философиясындағы гуманизмнің шыңы әрі ұлттық рухани дамудың бағдаршамы** деп бағаланады [7, 16 б.].

Ыбырай Алтынсарин білім мен еңбектің, ізгілік пен әділеттіліктің маңызын дәріптеп, ағартушылық гуманизмнің үлгісін көрсетті. Оның гуманистік идеялары негізінен **білім, еңбек, адамгершілік және әділеттілік** құндылықтарымен тығыз байланысты. Ол:

-білім арқылы халықты надандықтан құтқаруды,

-еңбек арқылы адамды тәрбиелеуді,

-ізгілік пен әділеттілікті қоғамның басты қағидасы етуді мақсат етті.

Алтынсариннің гуманизмі ең алдымен білімді адам еркіндігінің кілті деп тануымен ерекшеленді. Ол қазақ даласында алғашқы мектептерді ашып, «Қазақ хрестоматиясы» (1879) атты оқу құралын жазды. Бұл еңбегінде балаларға адамгершілік, ізгілік, еңбекқорлық туралы үлгі-өнеге беретін әңгімелер мен өлеңдер енгізілді.

Ыбырайдың әйгілі өлең жолы:

«Кел, балалар, оқылық,

Оқығанды көңілге

Ықыласпен тоқылық» - оның гуманистік-ағартушылық ұстанымының айқын көрінісі.

Ыбырай үшін еңбек - адамның тұлғалық қалыптасуының басты шарты. Ол еңбексіз адам бақытқа жете алмайды деп санады. Оның «Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш» әңгімесінде табиғаттағы кішкентай тіршілік иелерінің еңбексүйгіштігін үлгі ете отырып, жастарды еңбекқорлыққа шақырады. Бұл - гуманизмнің әлеуметтік - еңбек қыры.

Ыбырай шығармашылығында адамгершілік, мейірімділік, әділеттілік - басты құндылықтар. Ол халық арасындағы теңсіздік пен әділетсіздікті сынға алып, білім мен парасат арқылы қоғамды жаңартуға ұмтылды. Оның «Әдеп» әңгімесінде кішіпейілділік пен сыпайылықтың адам өміріндегі маңызы насихатталады [8, 9 б.].

Абай Құнанбайұлы мен Ыбырай Алтынсарин - қазақ ағартушылығының ұлы өкілдері. Олардың гуманистік идеялары **адамды ең жоғарғы құндылық** ретінде қарастыруда тоғысады. Осылайша, олардың еңбектері қазақ философиясында гуманизмнің **ағартушылықтан рухани - философиялық кемелдікке дейінгі эволюциясын** көрсетеді. Бұл идеялар бүгінгі күні де өз маңызын жоғалтпай, ұлттың рухани дамуына бағыт - бағдар береді.

Қорытындалай келе, философиядағы гуманистік идеялардың тарихи эволюциясы адамды ежелгі түсінуден бастап, оның құқықтарына, қадір-қасиетіне және планетаның болашағы үшін жауапкершілікке қазіргі заманғы назар аударуға дейінгі жолды көрсетеді. Гуманизм әр түрлі дәуірлер мен мәдениеттерді негізгі идеяның айналасында біріктіретін әмбебап дүниетаным ретінде әрекет етеді: адамның ерекше құндылығы бар, ал оның шығармашылық және рухани әлеуетін ашу қоғамдық дамудың мақсаты болып табылады. Гуманистік идеялардың тарихи эволюциясы - адамзаттың өзін-өзі тану жолындағы үздіксіз ізденісінің көрінісі. Антикалық ойшылдардан бастау алған бұл дәстүр Қайта өрлеу дәуірінде жаңа серпін алып, Жаңа заманда ғылыми-рационалды негізделді. Қазіргі кезеңде гуманизм адамның құқықтары мен еркіндігі мәселелерімен толықтырылып, жаһандық философиялық бағдарға айналды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Протагор. Фрагменты. - М.: Наука, 1990.
2. Сократ. Диалоги. – Алматы: Жазушы, 2005.
3. Аристотель. Сочинения: В 4 т. - М.: Мысль, 1983.
4. Блаженный А.. Исповедь. - М.: АСТ, 2000.
5. Роттердамский Э. Похвала глупости. - М.: Республика, 1994.
6. Декарт Р. Рассуждение о методе. - М.: Наука, 1994.
7. Есім Ғ. Хакім Абай. - Алматы: Атамұра, 1994.
8. Есім Ғ. Қазақ философиясының тарихы. - Алматы: Раритет, 2006.

УДК: 130.2:316.32

ТРАДИЦИОННАЯ КУЛЬТУРА И ДУХОВНЫЕ ЦЕННОСТИ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

Гаппасова Айман Галымжановна
Казахский агротехнический исследовательский университет имени
С. Сейфуллина,
старший преподаватель кафедры философии, Астана, Казахстан

XXI век характеризуется беспрецедентным ускорением процессов, объединённых под общим понятием «глобализация». Этот феномен существенно выходит за рамки экономической и политической интеграции и представляет собой сложное социально-философское явление, которое оказывает глубокое и часто противоречивое воздействие на культуру и духовные ценности. Глобализация - это не только рост международной торговли или распространение западной поп-культуры, она также представляет собой коренную трансформацию основ социального бытия, времени и пространства. Социолог Энтони Гидденс предлагает одно из самых содержательных теоретических оснований для понимания этого процесса, превосходя чисто экономические интерпретации и раскрывая его многомерную природу.

Гидденс определяет глобализацию как «интенсификацию всемирных социальных связей, которые связывают отдалённые локальности таким образом, что локальные события формируются событиями, происходящими за многие мили, и наоборот» [1, с. 64]. Это определение не сводит влияние к односторонности, оно подчёркивает диалектическую взаимосвязь глобального и локального. По Гидденсу, глобализация не представляет собой нечто новое по своей сути, напротив, она является продолжением и радикализацией процессов модерна. Двигателями этого процесса он называет четыре институциональных измерения современности. Первое — капитализм (как система накопления капитала в условиях конкурентных рынков труда и товаров), который по природе своей стремится к глобальному расширению. Второе — индустриализм (трансформация природы и создание «искусственной среды»), ведущее к глобальному разделению труда и распространению технологий. Третье — контроль (мониторинг информации и социальный надзор), проявляющийся в системе национальных государств, защищающих свои границы и суверенитет. Четвёртое — военная мощь (контроль над средствами насилия в условиях индустриализации войны), что приводит к формированию мирового военного порядка.

В условиях глобальных трансформаций эти измерения превращаются в мировую капиталистическую экономику, международное разделение труда, систему национальных государств и мировой военный порядок. Этот всесторонний каркас перестраивает все аспекты жизни — от работы государств и корпораций до индивидуального жизненного опыта и порождает процесс, который Гидденс называет «обществом высоких рисков и высоких возможностей» [2, с. 4–6] и «дедраматизацией традиции» или «детрадиционализацией» [3, с. 12–15]. В традиционных обществах традиция выступала безусловным авторитетом, дававшим готовые ответы на вопросы о том, как жить, во что верить и как строить отношения. Традиция означала «всегда так было», и не требовала обоснований. Глобализация разрушает эту очевидность. Подвергая локальные культуры множеству альтернативных образов жизни, она выводит традицию из статуса бесспорного регулятора и принуждает её к толкованию. Традиционные практики — брак, религия, политическое участие перестают быть единственно возможными сценариями и становятся лишь одним из множества «образов жизни», требующих выбора и оправдания.